

Népnyelvi elemek Nagy Lajos Kiskunhalom c. művében

"A stilisztika régóta érvényes és valószínűleg még sokáig érvényben maradó tanítása szerint a stílust több tényező alakítja..." (FABIÁN PÁL: Nyelvünk alakulása... Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről c. kötetben 93). Egyik tényező lehet a nyelvjárási szavak beépülése az irodalmi nyelv szövegébe. A teljesség igénye nélkül néhány — ebből a szempontból vizsgált — részletre hívom fel a figyelmet. Az elemzett mű Nagy Lajos Kiskunhalom irodalmi szociográfiája. Ezzel tetőződik 1934-ben az alkotó szépírói pályája. Mind alakjaiban, mind leírásaiban szülőhelyére, Apostagra emlékeztet. Több novellája, regénye őrzi a gyökereket, ahonnan az író első élményeit szerezte, de ez a műve ebből a szempontból is a legsikeresebb. Érezzük, hogy "életreszólóan beleivódott a tanya és a falu képe" (TARJÁN TAMÁS Nagy Lajos 9), az ott élő emberek világa, életformája, erkölce és nyelve. Az utóbbi frissessége onnan is adódik, hogy amikor elhatározza, megírja a falu portréját, Apostagra utazik. Néhány hét múlva irodalmi berkekben minősítő jelzöt kap a neve: az Apostagon élő Nagy Lajos. Az elkészült és megjelent mű teljes sikert arat. JÓZSEF ATTILA levélben így köszönti az író: "Remekmű ez, barátom! Több mint filozófia és több mint költemény" (József Attila művei II. k. 658) ILLYÉS GYULA így szól róla: Ez a mű "az író lelkiismeretének utazása a társadalom sötét rétegződésében... az új szemléletet, új kifejezőmódot kereső Nagy Lajos törekvésének ragyogó igazolása (Iránytűvel 249).

Sok értő írás jelent már meg a montázsszerű, szimultán szerkesztésmódról, a tömör miliőfestő erőről és a mű tárgyszerűségéről, amely minden távolságtartás mellett is érvényesíti a líraiságot. A tájnyelv szempontjából is elemezték már az író stílusát. Csupán néhány részletszépességre hívom fel a figyelmet. Nagy Lajos a regényben tudatosan él ezzel a stíluseszközzel. Valóságos kis szótárt készít a falu nyelvjárásából (Kiskunhalom 1955. 106-7. oldal, ennek elemzésére később visszatérek.) Érdekesnek tartom, hogy máskor egyszerűen beépíti a tájszavakat a mondataiba, mégpedig kétféleképpen. Ha úgy véli, hogy az illető szó mindenki számára

érthető, nem magyarázza; ha úgy véli, hogy más vidéken élő — esetleg pesti — olvasó számára nehézséget okoz a befogadásban, kitér a jelentésre. A mű nyelvi megformálása kiteljesíti azt az ars poetikát, amelyet az Alföldi falu c. írásában az író így fogalmaz meg: "Minden leírás a valóságnak és a leíró szemléletének a szintézise" (Válogatott művei 730). Gondolataimat példákkal igazolom: Előbb a helynevekre, majd a ragadványnevekre utalok, végül a környezetre vonatkozó tájszók stilushatását vizsgálom.

A helynevekben Nagy Lajos ősi határrészek nevét formálja át: "*Sákor, Malomere, Nagykút, Homokos, Öregszőlő*" (14). A Sákor és a Malom valóban létező helynév, megtalálhatjuk FÉNYES ELEK 1851-ben kiadott Magyarország geographiai szótárában, az Apostag szócikkben — tavaknak nevezik őket; az elsőről megjegyzi, hogy több helyen mocsáros is. A másik három név talán írói lelemény, bár a szóalkotásba belejátszhat, hogy az Öreg előtag előfordul meglévő Öregcsertő helynévként Bács-Kiskun megyében, nem messze Apostagtól.

A helyszínrajzhoz tartozónak vélem a következő megnevezést: "Ez a piactéri artézi kút vize, mely lefolyik a falu keleti szélén elterülő pocsolyaszerű kis tóba, a *Bíró-gödrébe*." Egyes esetekben a leírás utal a név eredetére: "Egy mély pocsolya is látható itt, melyet *Feneketlen-tónak* hívnak" (26). A Kiskunhalom, *Kunszentandrás, Kuntábor, Szártó, Dunaszemes* mind az író által alkotott nevek; legalábbis helységnévtárak nem jegyzik őket. A szavakban meglévő *kun* elem bizonyítja, hogy tudatos a szóalkotás, feltehető, hogy meglévő magyar helynevek szolgáltatták az analógiát hozzá: *Kunszentandrás* valószínűleg *Kunszentmiklós* (lásd Nagy Lajos: A lázadó ember 1973. 49), *Dunaszemesben* pedig esetleg *Dunaegyházra* ismerhetünk (uo. 47). Megfigyelhető az is, hogyan lett *Tabányitelekpusztából* (az író *Tabányiteleknek* nevezi az előbb említett önéletrajzi művében) *Bántelek puszta* a Kiskunhalomban (38) az első szótag elhagyásával. Felfigyel egy-egy utca nevének változására, le is írja a folyamatot: "A *Gróf Majsay utcát Földvári utcának* hívták ezelőtt, mert Földvár felé vezet, de a tisztelettudó előljáróság átkereszteltette *Gróf Majsay Tihamér* nevére, kinek Földváron túl *Bankotán* van birtoka... a lakosok kezdték mondogatni az új utcanevet, s mostanában vegyest hallani; az öregektől azt, hogy Földvári utca, a fiataloktól meg, hogy *Gróf Majsay utca* (25).

Ezekon kívül a ragadványnevekre is találunk példát: "Kara Szabó János egyik nevezetes figurája a falunak, mert megrögzött borivó... A falusiak szerint ő a *Részezes Szabó*" (34). A szobabelső leírásában pedig, akár az alföldi festők egyikének, Tornyai Jánosnak a képét látnánk: Szoba belseje 1934. "Levegőtlen a szoba, bennreked a dohos penészszag, amit a vályogfalak szüntelenül ontanak magukból (19)". Többször fordul elő a talaj nedvessége miatti egészségtelen lakások tárgyilagos, mégis a helyzet miatt szív szo-

rongató leírása. Részlet A lázadó emberből: "Dédanyám nedves, vályogfalú szobában lakott. Ruhájába éveken át beitta szagát a dohosság." (36. o.) Részlet a Kiskunhalomból: "A házak vályogból épülnek, padló a házaikban nincsen... a lakások párásan dohos szagúak... Az ágy alá dobott használatlanul heverő cipőt például egykét hét alatt zöldes hamvasság vonja be, ez a penész; a kenyér, ha hamarosan el nem fogy, *gyürkéjének* mélyén ugyancsak zöldülni kezd." (32-3).

A környezetfestés irodalmian feszes nyelve közben hirtelen elénk tűnik egy tájnyelvi szó: *gyürke*. Megváltozik a hangulata a leírásnak a tájegységhez illő szóval. SEBESTYÉN ÁRPÁD A tájnyelv mint stílusészköz Móricz Zsigmond műveiben c. tanulmányában (A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai Debrecen 1972.) írja: Móricz "művészi nyelvének alapja... egyéni nyelve: saját gyermek- és ifjúkorban magába szívott nyelvkincs." (11) Valószínűleg Nagy Lajos nyelvében is ezért vannak önkéntelenül használt tájnyelvi szavak, természetes számára a *gyürke* szó, mert a kenyér egy bizonyos részét náluk így nevezik. A szó hírértéke stilisztikai szempontból is fontos lesz, a dokumentumszerű képet bizonyos mértékig szubjektívvá változtatja. A szó a TESz. szerint nyelvjárási szóként a nyelvterület különböző részein ma is él, 'a kenyérnek sütéskor kidudorodó része'. Az Új magyar tájszótár négy jelentését ismeri:

1. a kenyér tetejének sütés előtt felvágott v. sütés közben felhasadt, kidudorodó része
2. *dzsürke*; gyürke, kenyér vége, csücske
3. *gyürke* - kenyérhéj
4. *gyürkét* - karéjt, szeletet.

A TESz. szerint a *gyürke* a 'domb, bucka' jelentésű *gyúr* származéka. A kenyér részére vonatkoztatva a 18. század végétől általánosan elterjedt. Eredete azonban ismeretlen. A Czuczor-Fogarasi szótárban a *gyürke* főnév szócikkben ez áll: kised domborodást, apró buckát jelent: Így nevezik Mátyus földén azon kised domborúságot, buckákat, melyek a vízjárta réteken, legelőkön itt-ott föl-emelkednek." A *-ke* elemben kicsinyítő képzőt lát és megemlíti a jelentések között a kenyérdúcot is, különösen a kiforradt oldalú magyar kenyér esetében. Az író nem fűz hozzá magyarázatot, pedig például a mi vidékünkön (Szabolcs-Szatmár megye), ill. Hajdú-Bihar megyében sem általános, azért is néztem utána. Mi inkább azt mondjuk, hogy a kenyér *púpja*, *dercéje*.

Máskor értelmezi a szavak jelentését: "Grósz Jakab... kijelenti, hogy a tüdővész, azaz gümőkór vagy tuberkulózis, illetve *hektika* oka: a szegénység" (54) Vagy: "...ez a reggeli, amit a kunhalmiak früstöknek mondanak, csupán nagyon körülményes észjárású emberek cifrázzák ki a nevét *fölöstökömmek*" (13). A 106-7. la-

pon pedig valóságos tájnyelvi szótárt találunk kiejtésbeli magyarázatokkal. Néhány kiragadott példa: alma *óma*; *könyér*; meggy *möggy*; gyerek *gyerök*; mondatokban: *Ödd mög. Tödd le. Micsinyász? El kő mönni* stb. "A kunhalmi ember, mint az egész Duna-Tisza köze ö-vel beszél" (106).

A 25 szót, illetve mondatot annak igazolására hozza az író, hogy a beszéd ennyire jellemzi az embert, egy-egy szereplőjének bemutatása így teljesebb: "a szegényember már csak akkor beszél értelmesen, ha úgy beszél, ahogy jólesik neki, ahogy az anyjától, apjától hallotta" (uo.) Ezt bizonyítja számtalan ízes szó is a műben: "A tikkadt réten, melyen jóformán csak porcfű terem, öregasszony hajladozik, *hamvasában* száraz marhaganéjt szed tüzelőnek." (26) "A paplakás falát borító *lonc* levelei..." (12), A *csempeszélű* kiskancsó (9), "Tegnapelőtt *fattyasztak*" ..."hazahozta a *kukorica-fattyat*" (58) stb.

Más példával is igazolhatnám Nagy Lajos stílusának tájnyelvi vonatkozásait, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a szociografikus bemutatás teljesebb legyen. Őrzővé válnak a sorok; megragadják a pusztulót, mentik a veszendőt, feltárják a jelent, melyben múlt és jövő ölelkezik ahogyan Bárczi Géza írja. Befejezésként álljon itt egy idézet A lázadó emberből, talán összefoglalva állításaimat: "Máig is csak az ilyen utcanévet szeretem: *Dob utca, Akácfa útja, Mérleg utca.. Ó utca*; a régi nevek elvetésével egy-egy emlékemtől fosztanak meg, esetleg kellemestől" (i.m. 473). A vallomás bizonyítja az író és a megőrzött nyelv bensőséges kapcsolatát.

B. PORKOLÁB JUDIT